

Николаенко А. В. Морально-психологическое состояние украинских фронтовиков по материалам эпистолярного наследия периода Великой Отечественной войны (1941-1945 гг.): историографический обзор

В статье проанализированы основные подходы отечественных и зарубежных исследователей к проблеме морально-психологического состояния украинских фронтовиков в годы Великой Отечественной войны (1941-1945 гг.). Автором определяются ведущие направления исследований и акцентируется внимание на недостаточно освещенных аспектах данной проблемы.

Ключевые слова: Великая Отечественная война, морально-психологическое состояние, украинские фронтовики, эпистолярное наследие.

Nikolaenko A. V. The moral and psychological state of Ukrainian front-line soldiers based on the materials of the epistolary heritage of the Great Patriotic War (1941-1945): historiographic review

The main approaches of domestic and foreign researchers to the problem of moral and psychological state of the Ukrainian front-line soldiers of the Great Patriotic War (1941-1945) were analyzed in the article. The author defines the main directions of research and pay attention to the underexplored aspects of the mentioned problem.

Keywords: The Great Patriotic War, moral and psychological state, Ukrainian front - line soldiers, epistolary heritage.

УДК 929.6:930.1

О. М. Мазепа

ГЕРАЛЬДИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ Р. КЛИМКЕВИЧА НА СТОРІНКАХ ЖУРНАЛУ “УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК”

У статті розглянуто та проаналізовано дослідження Р. Климкевича, які з'явилися на сторінках журналу “Український історик” протягом 1964–1972 рр., що були першими спробами наукового опрацювання міської і територіальної геральдики України в діаспорі. Визначено основні методологічні підходи, джерела, якими послуговувався дослідник при вивченні актуальних проблем українського гербівництва. Встановлено внесок Р. Климкевича у продовження традиції геральдичних досліджень та їх популяризації в діаспорі.

Ключові слова: герб, міська і територіальна геральдика, “Український історик”, Р. Климкевич, Українське Генеалогічне і Геральдичне Товариство.

З початку виходу журналу “Український історик” (далі – УІ) на його сторінках було відведено чільне місце дослідженням допоміжних історичних дисциплін. Протягом 1964 – 1972 рр. у спеціальній рубриці публікувалися розвідки з геральдики, генеалогії і сфрагістики. Особливу увагу привертають дослідження про міську та територіальну геральдику Романа Оріона Климкевича, що був одним із провідних діячів Українського Генеалогічного і Геральдичного Товариства (далі – УГГТ), яке доволі активно функціонувало у 1963–1972 рр. Оскільки власного наукового видання, крім “Записок”, що виходили мімеографічним способом (за допомогою копіювальної техніки), Товариство не мало, більшість досліджень та розвідок були опубліковані на сторінках УІ.

Не зважаючи на численні дослідження, присвячені Українському історичному товариству (далі – УІТ) та його журналу (праці А. Атаманенко, Я. Калакури, Г. Клинової, Ю. Макара, Л. Сакади, А. Хеленюк та ін.), публікації Р. Климкевича на сторінках УІ ще не були об'єктом спеціального дослідження, тому стаття присвячена його внеску у дослідження міської і територіальної геральдики в працях, опублікованих журналі УІТ.

Варто відзначити, що Р. Климкевич був одним із засновників та генеральним секретарем УГГТ, редактором “Бюлетенів” УІТ та УГГТ. Як провідний і фаховий знавець теоретичних проблем гербознавства та інших допоміжних дисциплін, Р. Климкевич написав 100 праць [1]. Це свідчило про плідну діяльність та внесок дослідника у вивчення актуальних проблем міської геральдики, вексилології та сфрагістики.

На даний час діяльність та наукова творчість дослідника залишається малодослідженою, хоча посилення на його статті та публікації часто зустрічаємо в сучасних працях з міської і земельної геральдики України [2, с. 16-17]. В сучасній історичній науці життю та діяльності Р. Климкевича присвячена лише мемуарно-аналітична стаття Л. Винара [3, с. 150-152], а також є згадки в монографії А. Атаманенко, присвяченій УІТ, де дослідниця подала коротку біографічну довідку про вченого на основі його автобіографії [4, с. 433]. Геральдичні дослідження Р. Климкевича, які публікувалися на сторінках журналу “Український історик”, були згадані в праці Л. Сакади. Однак дослідниця оглядово розглянула їх зміст в контексті всіх публікацій з тематики допоміжних історичних дисциплін, не визначаючи їх значення для сучасної історичної науки [5, с. 146-148].

Наукова діяльність Р. Климкевича відома сучасним дослідникам геральдики саме завдяки працям, що були опубліковані на сторінках УІ в 1964 – 1972 рр. Вченим було порушено низку актуальних питань міської і земельної геральдики, висловлено власне бачення щодо тогочасного міського герботворення.

Відзначимо, що герби українських міст пов'язані з їх багатим минулим, традиціями, котрі пережили цілі століття. Саме тому Р. Климкевич зосередився на вивченні міської символіки, яка дозволяє розкрити реальні події та явища з політичної та економічної історії. Протягом 1964–1972 рр. на сторінках журналу ним було опубліковано 10 розвідок, присвячених геральдиці України.

В перших числах УІ з'явилася стаття “Герби і печаті міст Підляшшя”, в якій автор висвітлив процес міського герботворення в регіоні. Аналізуючи міську символіку, Р. Климкевич зазначив, що герби населених пунктів Підляшшя мають важливе значення для сучасної української геральдики, адже “...належать до найдавніших пам'яток українського міського знаківництва не тільки під оглядом самого герботворення, але і під оглядом кількості збереження печатей і документарних джерел” [6, с. 44]. Вчений подав опис та характеристику гербів міст Берестя, Більськ, Соколів, Дорогочин, Парчів. Слід зауважити, що при дослідженні гербів міст Р. Климкевич використовував різні документальні джерела з Архіву УГГТ. Поміж тим особливу увагу він присвятив походженню та появі міської символіки. Завдяки цьому вдалося доповнити відомості про історію міст Підляшшя, що мали давню гербову традицію [6, с. 42-44].

Р. Климкевич був першим українським дослідником, який займався вивченням міської геральдики Полісся. При цьому вчений ґрунтовно подав історію становлення міст цього регіону та описи їх гербів. Незважаючи на “вбогість” речових пам'яток та документальних джерел вдалося реконструювати символіку Пінська, Гомеля, Кобрин, Мозир та Пружан [7, с. 61-64]. Хоча вчений послуговувався відомостями російських геральдистів О. Фон Вінклера та А. Лакієра, завдяки підтримці М. Гумовського йому вдалося залучити до обігу низку нових опублікованих джерел, зокрема зображень кількох печатей і монет. Загалом же міська символіка Полісся, на думку дослідника, з'явилася в XIV ст. і свідчила про самобутність історії даного регіону. Незважаючи на спробу комплексного висвітлення міської геральдики Полісся, Р. Климкевич також окреслив низку актуальних проблем, які постали перед дослідниками історії Полісся, відзначивши, що подальші ґрунтовні студії в цьому напрямку можливі із залученням архівних джерел на території України.

В наступній публікації “Герби Підляшшя і Полісся” дослідник намагався прослідкувати територіальну специфіку гербової емблематики Полісся і Підляшшя, що культурно та історично були пов'язані протягом тривалого часу. Р. Климкевич наголосив, що в основу земських гербів Підляшшя і Полісся була покладена т. зв. “Погонь” (зображення на червоному полі срібного рицаря на коні, що тримає в правиці меч, в лівиці – срібний, червоний або синій щит із золотим двораменним хрестом) [8, с. 63]. На виникнення герба “Погоня” і його закріплення на українських землях вплинув ряд факторів, які були детально проаналізовані вченим. На основі аналізу праць польських геральдистів, що займались опрацюванням міської і територіальної геральдики, дослідник звернув увагу на неточні відомості в гербовниках Б. Папроцького та К. Несецького [8, с. 65].

В статті Р. Климкевич спробував прослідкувати зміну гербових барв пам'яток земського гербівництва Підляшшя та Полісся протягом XIV – XIX ст. На думку вченого, Полісся і Підляшшя мали власні історично виправдані герби, що були пам'ятками спільної русько-литовської державності. Варто зазначити, що зображення “Погоні” на гербах земель Білорусі, Литви та Польщі значно відрізнялися, що призвело до появи відмінних між собою за кольоровою гамою складових цього герба. Тому Р. Климкевич запропонував виправити деякі неточності і створити новий проект герба Підляшшя, що виглядав більш доречнішим в сучасних умовах.

Появу руського лева дослідник прослідкував в символіці міста Ченстохови, якій присвятив спеціальну розвідку на сторінках УІ. Р. Климкевич послуговувався працями польських дослідників сфрагістики, зокрема М. Гумовського та В. Віттіґа, що дозволило ґрунтовніше висвітлити міську символіку. Дослідник звернув увагу на те, що Ченстохова в 1387 р. була у підпорядкуванні сілезького князя Владислава Опольського, який на той момент управляв Галичиною, і титулував себе “Божою милостю пан і дідич Руської землі”, мав власну велику печатку з гербом та карбував монету з галицьким орлом. Руський лев в емблемі міста Ченстохова викликав підвищений інтерес дослідника і він спробував на основі збережених документальних та речових джерел реконструювати його появу. Р. Климкевич зосередився на порівняльній характеристиці гербових зображень на печатках і монетах, в результаті чого відзначив, що галицько-волинський лев вказував на гідність Владислава Опольського як князя Руської землі, а орел Пястів – про його дідичні володіння [9, с. 93]. Вчений прослідкував, що після втрати влади, Владислав Опольський і далі використовував зображення руського лева на своїх печатках. Проаналізувавши весь доступний матеріал, Р. Климкевич вперше подав ґрунтовні відомості до історії міста Ченстохови, залучивши відомості з геральдики та сфрагістики.

Інтерес Р. Климкевича викликала також міська геральдика Буковини, дослідженню якої була присвячена окрема розвідка. Найдавніші пам'ятки міського гербівництва Буковини відомі ще з кінця XVII ст., саме тоді геральдична традиція закріпилася в регіоні. Зображення чернівецького герба було розповсюджене в багатьох західно-європейських гербовниках і енциклопедіях, однак питання його походження і пояснення символіки залишались дискусійними. Появу герба Р. Климкевич пов'язував з наданням місту магдебурзького права. Після прилучення Буковини до Австрії (1774), Чернівці отримали герб нового зразка, який використовувався на міській печатці від 1784 року. На ньому була зображена відкрита міська брама з сімома зубцями, над ним, в два ряди, вісім (по чотири в ряд) вмурованих каменів [10, с. 129]. 3-поміж усіх повітових міст Буковини давню геральдичну традицію мав Хотин. Знак міста змінювався кілька разів. Після переходу Хотина за умовами Бухарестського миру 1812 р. до складу Російської імперії змінилася й символіка міста: на золотому тлі була розташована фортеця з трьома вежами, на яких було поставлено бунчуки, а посередині – півмісяць; над фортецею навхрест покладено дві шаблі, обернені вістрям донизу, над ними

знаходився срібний хрест, що свідчив про взяття турецької фортеці. Проаналізувавши відомі на той час міські знаки Буковини, Р. Климкевич відзначив сильний вплив німецько-австрійської геральдики, що проявилось у частому використанні срібного щитового поля в гербах [10, с. 137].

Міська символіка Північного Причорномор'я була розглянута дослідником в статті "Герби міст Помор'я". Насамперед відзначимо, що Помор'я – адміністративно-територіальна одиниця періоду УНР, яка була створена 6 березня 1918 року згідно закону "Про адміністративно-територіальний поділ України". До складу Помор'я мали увійти Одеський повіт, частина Ананівського, Єлисаветського та Херсонського повітів Херсонської губернії. Вчений висвітлює історію герботворення даного регіону, зупинившись детально на гербописі таких міст як Одеса, Білгород Дністровський, Миколаїв, Вознесенськ, Ізмаїл, Ольвіополь (суч. Первомайськ), Єлисаветград (суч. Кіровоград), Григоріополь, Тирасполь. На його думку, герби міст Помор'я своїм змістом зображення були споріднені з гербами міст Запоріжжя. На символіку гербів регіону значною мірою вплинули місцевий колорит (зображення хліборобських знарядь, зброї, рослинного і тваринного світу, церковної емблематики і символів мореплавства). Міська символіка Помор'я була відображенням історичних змін, пов'язаних з остаточним виходом України до Чорного моря. Серед недовідомих вищезгаданих міських гербів, на думку дослідника, було "невикористання стародавнього й корінного знакового добра причорноморських полісів між Дніпром і Дунаєм" [11, с. 74]. Дослідження міської символіки даного регіону було складним, тому автор відзначив необхідність подальших студій в цьому напрямку.

Насиченістю матеріалу та виваженим підходом до вирішення поставленого завдання характеризується дослідження "Герби міст Правобережжя". Праця Р. Климкевича була присвячена 12 міським гербам Правобережжя. На думку вченого, міська символіка Правобережжя з'явилась в XVI ст. через "припізнене поширення німецького самоврядного міського права" [12, с. 140]. Дослідник розглянув історію та міську символіку Василькова, Городища, Звенигородки, Канева, П'ятигор, Радомишля, Сквири, Суботова, Умані, Черкас, Чигирини. Поміж тим автор простежив ступінь впливу козацької геральдики на міську, що проявилось в символіці гербів Умані та Чигирини.

Варто наголосити, що Р. Климкевич розглядав міську символіку не з погляду тогочасного адміністративно-територіального районування, а з позиції історико-етнографічного поділу України, що виявилось в постановці проблематики, в назвах статей та розвідок. Це було очевидно, адже більшість українців не прив'язували себе до якоїсь адміністративної одиниці Російської імперії чи СРСР, а декларували, що є вихідцями з певної етнографічної території. Про це ж свідчила величезна кількість об'єднань, утворених за етнографічним принципом, товариств і земляцтв, періодичних видань в діаспорі. В такому контексті герби етнотериторій були значно актуальнішими. На основі ґрунтовних геральдичних досліджень Р. Климкевич заперечував походження більшості міських гербів Західної України від польської геральдики.

На сьогодні дослідження Р. Климкевича, присвячені міській і земельній геральдиці тих українських земель, які перебувають у складі інших держав є чи не єдиними в сучасній історичній науці. На жаль, вітчизняні дослідники так і не спромоглися присвятити геральдиці українських етнічних територій хоча б кілька досліджень. Винятком є лише праця О. Однороженка про міську геральдику Холмської та Белзької земель XV – XVIII ст. [13]. Тому на нашу думку, дослідження Р. Климкевича можуть слугувати орієнтиром для подальших ґрунтовних студій в цьому напрямку. В концептуальному спрямуванні вони об'єктивно спростовували твердження трактувати українську міську геральдику як "молодшу сестру" польської чи російської.

Крім висвітлення питань міського гербівництва, Р. Климкевич також детально займався дослідженням національно-державної символіки Західно-української народної республіки. До 50-річчя ЗУНР вчений підготував ґрунтовну студію, в якій було висвітлено історію появи та затвердження офіційних відзнак. Ці відзнаки, на думку Р. Климкевича, символізували відновлення української державності на землях, що раніше були в складі інших державних утворень, тому посідають найвизначніше місце серед історичних гербів України. Гербом ЗУНР був золотий лев на синьому полі, обернений в свою праву сторону, а державний прапор – синьо-жовтим. На думку дослідника, закон ЗУНР повернув гербовому леві правильну геральдичну поставу, яка була на печатках XIV – XV століть, тим самим надавши йому "староукраїнське оформлення з часів державно-династичної гідності" [14, с. 112].

До 100-річчя народження у 1966 р. М. Грушевського вийшла розлога стаття Р. Климкевича, в якій було висвітлено внесок відомого історика в розвиток таких допоміжних історичних дисциплін як геральдика, генеалогія, нумізматики і сфрагістика. Автор наголосив на тому, що науковий доробок М. Грушевського з ділянки вищезгаданих дисциплін представлений в його монументальному дослідженні "Історія України-Руси". В цій капітальній праці М. Грушевський присвятив значну увагу дослідженню тризубів і родових знаків Рюриковичів, вивчав античну і середньовічну нумізматику, висвітлював сфрагістику Галицько-Волинської держави, церковну, міську і військову сфрагістику аж до новітнього часу, торкнувся питань староукраїнського прапорництва. Р. Климкевич звернув увагу на запозичення М. Грушевським помилкових тверджень російських і частково німецьких дослідників геральдики, вексилології чи сфрагістики. З цього приводу автор зауважив, що Грушевський, слушно не вважаючи себе сфрагістом чи геральдистом, приписував деяким авторам більше авторитетності в цих ділянках, ніж вони на це заслуговували, не припускаючи навіть, що деякі їхні помилкові твердження з'явилися унаслідок недостатнього дослідження речевих пам'яток і документальних джерел. Зокрема сумнівні описи печаті Юрія Львовича і Юрія-Болеслава, використані Грушевським у своїй праці, на думку Р. Климкевича, були зумовлені неточними відомостями Карамзіна і

Левіцького [15, с. 84]. Загалом критичні зауваження, висловлені Р. Климкевичем, мали б в подальшому бути переглянуті та доповнені ґрунтовнішими студіями.

Дослідження і статті Р. Климкевича на сторінках УІ демонструють як його фахівця міської і територіальної геральдики. Висновки автора відрізнялись поєднанням дослідницької сумлінності, наукової аргументації. В той же час праці Р. Климкевича були вагомим внеском у вивчення міського гербівництва України, оскільки відзначалися досить високим професійним рівнем. Завдяки активній діяльності Р. Климкевича на основі ґрунтового документального матеріалу вдалося прослідкувати історію міського герботворення України. Своїми працями дослідник обґрунтував концепцію самобутнього розвитку міської та земельної геральдики України, яка сформувалась на власному ґрунті. Прикметною рисою цих студій було акцентування уваги на проблемах і труднощах при дослідженні міської і територіальної геральдики в діаспорі (зокрема, констатація недостатності джерельної бази і неповноти розкриття проблеми в науковій літературі). Саме тому, найбільша заслуга Р. Климкевича полягає в тому, що йому вдалося зібрати переважну більшість доступного документального і джерельного матеріалу за кордоном, на основі його продовжити опрацювання актуальних проблем міського гербівництва. Сучасний стан розвитку геральдики та генеалогії в материковій Україні спонукає до глибшого вивчення і аналізу творчого доробку Р. Климкевича.

Джерела та література

1. Архів УГПТ. – Ф. Матеріали членів УГПТ. – Спр. Р. Климкевич. – Бібліографія праць Р. Климкевича. – 3 арк.
2. Гречило А. Українська територіальна геральдика / А. Гречило. – Львів : НАН України, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського, Українське геральдичне товариство, 2010. – 280 с.
3. Винар Л. Українське Генеалогічне і Геральдичне Товариство: генеза і діяльність / Л. Винар // Український історик. – Н.-Й.; Острог, 2003. – Ч. 1-5 (156-160). – С. 141-145.
4. Атаманенко А. Українське історичне товариство: ідеї, постаті, діяльність. – Острог : Вид-во Національного університету "Острозька академія", 2010. – 671 с.
5. Сакада Л. Український історик: генеза, тематика, постаті. – Н.-Й.; К. : Вид-во ім. О. Теліги, 2003. – 380 с.
6. Климкевич Р. Герби і печаті міст Підляшшя / Р. Климкевич // Український історик. – Мюнхен; Н.-Й., 1964. – Ч. 2-3. – С. 40-44.
7. Климкевич Р. Герби міст Полісся / Р. Климкевич // Український історик. – Мюнхен; Н.-Й., 1966. – Ч. 3-4 (11-12). – С. 59-65.
8. Климкевич Р. Герби Підляшшя і Полісся / Р. Климкевич // Український історик. – Мюнхен; Н.-Й., 1965. – Ч. 3-4 (7-8). – С. 63-69.
9. Климкевич Р. Руський Лев в емблемах міста Ченстохови і князя Володимира Опольського / Р. Климкевич // Український історик. – Мюнхен; Н.-Й., 1972. – Ч. 3-4. – С. 92-96.
10. Климкевич Р. Герби міст Буковини / Р. Климкевич // Український історик. – Мюнхен; Н.-Й., 1969. – Ч. 1-3. – С. 127-137.
11. Климкевич Р. Герби міст Помор'я / Р. Климкевич // Український історик. – Мюнхен; Н.-Й., 1967. – Ч. 1-2. – С. 67-74.
12. Климкевич Р. Герби міст Правобережжя / Р. Климкевич // Український історик. – Мюнхен; Н.-Й., 1970. – Ч. 1-3 (25-27). – С. 140-148.
13. Однороженко О. Міська геральдика Холмської та Белзької земель XV – XVII ст. / О. Однороженко // Історико-географічні дослідження в Україні : Зб. наук. пр. – К., 2009. – Вип. 11. – С. 145-62.
14. Климкевич Р. Найвищі відзнаки Західно-Української Народної Республіки / Р. Климкевич // Український історик. – Мюнхен; Н.-Й., 1967. – Ч. 3-4. – С. 109-115.
15. Климкевич Р. Діяльність Михайла Грушевського в царині української геральдики та генеалогії / Р. Климкевич // Український історик. – Мюнхен; Н.-Й., 1966. – Ч. 1-2 (9-10). – С. 82-90.

Мазепа А. Н. Геральдические исследования Р. Климкевича на страницах журнала "Украинский историк"

В статье рассмотрены и проанализированы исследования Р. Климкевича, которые появились на страницах журнала "Украинский историк" в течение 1964–1972 гг. и были первыми попытками научного изучения городской и территориальной геральдики Украины в диаспоре. Определены основные методологические подходы, источники, которыми пользовался исследователь при изучении актуальных проблем украинской геральдики. Установлен вклад Р. Климкевича в продолжение традиции геральдических исследований и их популяризации в диаспоре.

Ключевые слова: герб, городская и территориальная геральдика, "Украинский историк", Р. Климкевич, Украинское Генеалогическое и Геральдическое Общество.

Mazepa O. M. Heraldry research of R. Klimkevich in journal "The Ukrainian Historian"

The article reviewed and analyzed the content of heraldry publications of R. Klimkevich, which appeared in the journal "The Ukrainian historian" for 1964 – 1972 years, which were the first attempt of scientific study of urban and territorial heraldry of Ukraine in the diaspora. The main methodological approaches, sources used by the researcher in the study of actual problems Ukrainian heraldry. Established contribute of R. Klimkevich in continuing the tradition of heraldic researches and its popularization in the diaspora.

Keywords: coat of arms, municipal and territorial heraldry, "The Ukrainian historian", R. Klimkevich, Ukrainian Genealogical and Heraldic Society.